

מי בלם את המצרים במלחמת 1948?

דוד טל

כשבועיים לאחר שחצה כוח המשלוח המצרי את קו הגבול הבינלאומי באזור רפיח חנה חלק גדול שלו באשדוד, על גבול מדינת ישראל כפי שהגדיר אותו האו"ם ב־29 בנובמבר 1947. כעבור שנים הסביר דוד בן־גוריון מדוע עצרו המצרים במקום שבו עצרו. לדבריו, לאחר שנכשלו בניסיונם לכבוש את נירים ואת כפר דרום, החליטו המצרים

להתרכז מעתה על כיבוש תל אביב, ולנוע צפונה [...] הטור המצרי הפונה צפונה הגיע [...] לאשדוד והמשיך צפונה. נשלחו נגדו 4 מטוסי־קרב - ה'מסרשמידים' הראשונים [שהגיעו אך זה מצ'כוסלובקיה, ד"ט]. מטוסינו נתקלו באש מרוכזת, ומטוס אחד הופל. החלטנו לרכז כוח גדול להתקפה על אשדוד. ההתקפה על אשדוד לא הצליחה, אבל התקדמות המצרים צפונה נעכבה. המצרים החלו להתחפר בסביבות אשדוד, וגם נתנו דעתם לטיהור ערפם, והחליטו להתנפל על ניצנים [הם כבשו אותה ב־7 ביוני, ד"ט].¹

נתנאל לורך מציג גרסה מורכבת מעט יותר:

ברור היה שיש לעכב התקדמותו [של הטור המצרי] ויהי מה. נמצא מי שאמר שכאן קוצו של וו בו תלוי גורלה של מדינת ישראל - אם תנצח אם תנוצח. המערך הדליל באזור יבנה, גדרה, ובאזור פְּשִׁיט, היה הכוח העיקרי שעמד בין הפולש לבין לבה של מדינת ישראל. הטור המצרי הגיע לגשר אשדוד, המרוחק כדי 3 ק"מ צפונה מאשדוד הכפר. הגשר פוצץ על־ידי חבלני 'גבעתי' לילה קודם לכן. קצינים מצריים נראו עוזבים את מכוניותיהם ובודקים את הנזק שנגרם לו. כעבור זמן מועט עזבו החיילים אף הם את כלי הרכב, ותפסו עמדות־ארעי בקרבת הכביש, והם מוכנים להמשיך בהתקדמותם ללא שעות. אותו יום הושלמה בשדה התעופה בתל־נוף הרכבתם של 4 מטוסי קרב - המסרשמיטים הראשונים של חיל־האוויר. [...] הוחלט שהמטוסים ימריאו נגד הטור המצרי. [...] על אף עמידתם הצפופה של כלי הרכב המצריים אשר שימשו מטרה נוחה

* תודתי לפרופ' אשר ססר מהחוג לתולדות המזרח התיכון באוניברסיטת תל־אביב על הערותיו המועילות לטיוטת המאמר.

1. ד' בן־גוריון, מדינת ישראל המחודשת, א, תל־אביב 1969, עמ' 120-121.

מי בלם את המצרים במלחמת 1948?

לפגיעה מן האוויר, הרי הנזק שנגרם בהרעשה זו לא היה גדול ביותר: המסרשמיטים נתקלו באש מרוכזת. שנים מהם הופלו. אולם ההשפעה הפסיכולוגית של הופעת חיל-האוויר הישראלי היתה רבה. נראה שהמפקד המצרי החל מהרהר בתכניתו. חייליו נראו מתחפרים, ודומה היה שהתכוננו לשהיה ממושכת יותר במקום. בינתיים הוזעקו מספר תותחי 65 מ"מ, והתחילו בהפגזת הטור. בו בלילה הועסקו יחידות גבעתי בסורים אלימים כנגד הטור המצרי. מכאן ואילך לא ניתן מנוח לטור. חניית-הארעי ליד גשר אשדוד, שנועדה להיות הפסקה לשעה בלבד, הפכה לעצירה מוחלטת של התקדמותם.²

מדבריו של בן-גוריון עולה כי מסעו של הצבא המצרי אל לב-לבה של מדינת ישראל שזה עתה הוקמה נבלם בידי צה"ל. קריאה קפדנית של לורך מעלה תמונה שונה: למעשה, כוחות ישראליים מועטים בלבד חצו בין הכוח המצרי לבין לבה של הארץ; לא היה כל גורם מהותי שיעכב את המשך המסע המצרי - גם לא הגשר ההרוס; ולבסוף - מטוסי חיל האוויר שנשלחו נגד הטור המצרי ספגו אבדות כבדות יותר מאלה שגרמו. ואולם, לורך אינו ממצה את המסקנה הנגזרת מדבריו, וקובע כי מהלך מסעו של הטור המצרי נקבע בעקבות השפעתה הפסיכולוגית של הפצצת המטוסים, וכי השפעה זו, בצירוף הטרדותיהן של יחידות גבעתי, היא שהביאה ל'עצירה מוחלטת' של התקדמות המצרים. גם מלורך אנו למדים אפוא שכוונתם המקורית של המצרים היתה להגיע אל תוך מדינת ישראל - לתל-אביב? - וכי כוונה זו סוכלה בזכות ביצועיהם של כוחות צה"ל.

כבר שנים שאנו יודעים כי מלחמת העצמאות הנחשפת מבעד לערפל של התיעוד ההיסטורי ושל עדויות בני התקופה שונה מבחינות רבות מן המלחמה שהכרנו ושעליה למדנו במשך שנים. סיפור בלימת מסעו של חיל המשלוח המצרי מהווה דוגמה נוספת לכך. התמונה העולה מן התיעוד הקיים שונה מזו שהציגו בן-גוריון ולורך - הן בכל הנוגע לכוונותיהם של המצרים ולמעשיהם, והן בכל הנוגע לתרומתם של כוחות צה"ל לבלית מסעו של חיל המשלוח המצרי. מיומן בן-גוריון, מזכרונות בני התקופה ומן התעודות המופקדות בארכיון צה"ל עולה כי מסעו של הטור המצרי צפונה לא הופרע כלל בידי כוחות הצבא הישראליים, וכי הכוחות הישראליים לא נערכו לבלום את חיל המשלוח המצרי. עצירתו של הטור המצרי במקום שבו עצר נבעה בראש ובראשונה משיקוליו של מפקד חיל המשלוח המצרי, וכמעט שלא הושפעה מפעילותו של צה"ל. למעשה, כשניסה צה"ל להשפיע על מגמותיו של הכוח המצרי - לאחר שזה האחרון כבר נעצר באזור אשדוד - ספגו החיילים הישראליים מכה קשה מן הכוח שניסו לתקוף.

מסעו של חיל המשלוח המצרי לארץ-ישראל

ב־15 במאי 1948 חצה כוח דיביזיוני מצרי את קו הגבול הבין-לאומי המפריד בין ארץ-ישראל למצרים באזור רפיח והחל לנוע צפונה, לעבר המדינה היהודית שאך זה הוקמה. מסע

2. נ' לורך, קורות מלחמת העצמאות, תל-אביב 1989 (מהדורה מעודכנת), עמ' 327-328.

זה התנהל במסגרת מהלך ערבי כולל שנועד למנוע את הוצאתה לפועל של החלטת החלוקה של האו"ם מ-29 בנובמבר 1947. עוד לפני כן, סמוך ל-15 במאי, נפגשו מפקדי הצבאות הערביים ונציגייהם כדי לגבש את תוכנית המלחמה ולקבוע לכל מדינה את יעדיה הצבאיים. מפקדי הצבאות בחנו את שאלת פלסטינה מנקודת מבט צבאית גרדא ולא נדרשו למשמעות הפוליטית של מעשיהם. לא זאת היתה, כמובן, נקודת מבטם של הפוליטיקאים. אלה האחרונים נדרשו להביא בחשבון שיקולים רחבי היקף, שבחלקם סתרו אלה את אלה. כך, למשל, היו הפוליטיקאים הערבים נתונים תחת מכבש לחצים אדיר של דעת הקהל בעולם הערבי, שסחפה אותם והשפיעה עליהם עד כדי כך שראו עצמם נאלצים לשגר את צבאותיהם למלחמה, אף שגם הם וגם מפקדי הצבאות העריכו כי יקשה עליהם לנהל באופן מוצלח את מסע המלחמה. דילמה זו ניכרה בעיקר בשיקוליה של מצרים: למדינה זו לא היה אינטרס ישיר בהתערבות במלחמה, ורק מאבקי כוחות בין גורמים שונים בחברה המצרית ובצמרת המצרית הביאוה בסופו של דבר להחלטה להשתתף בה. וכך, בעוד מפקדי הצבא הערבים מכינים את תוכניות המלחמה, התחבטו הפוליטיקאים באשר לעצם נכונותם לפעול.

על-פי תוכניתם של אנשי הצבא, בשלב הראשון אמורים היו הצבאות להפנות את עיקר מאמציהם לניתוק החולה והכינרת מתחומי המדינה היהודית. לפי תוכנית זו היה על צבאות סוריה ולבנון לנוע לעבר טבריה-צפת ונצרת. צבאות עיראק וירדן אמורים היו לנוע מערבה לעבר עפולה-נצרת ולהמתין לשלב הבא בלחימה, והצבא המצרי אמור היה לנוע צפונה, 'לעבר תל-אביב, מתוך מגמה לרתק ולהשמיד כוחות יהודיים ועל ידי כך לעזור להצלחת הפעולות'. היעד הספציפי שהועידו נציגי מדינות ערב לכוחות המצריים היה יבנה, שנכללה בתחומי המדינה הערבית המיועדת. המפקדה הערבית הכירה בסכנה שאימה על התקדמות חיל המשלוח באזור יהודי צפון, ולכן נקבע כי לאחר שהכוחות המצריים יגיעו לאזור יבנה - בדרך שהיתה כמעט ריקה מהתיישבות יהודית - ייבחן המצב מחדש. חיל המשלוח לא היה אמור לנוע אוטומטית לתוך תחומי המדינה היהודית, ובשלב הראשון נועד אפוא לשמש גורם מסיח, דהיינו, לרכז בגזרתו כוחות יהודיים ולמנוע מאמץ ישראלי מרוכז במה שהיה לפי תוכנית זו מוקד הלחימה - צפון הארץ. בהתאם לכך נקבע בתוכנית האופרטיבית הערבית כי חיל המשלוח המצרי 'יכבוש את הגזרה הגדולה המשתרעת מרפיח [...] עד ליבנה [...]'. בו בזמן ישחררו צבאות ערב האחרים את יתר חלקי פלשתינה, ולאחר מכן יתלכדו כל הצבאות לטבעת פלדה אשר תחנוק עיר הבירה של האויב, את תל אביב [כך במקור].³

ואולם, עקרונות תוכניתם של אנשי הצבא לא נתקבלו על דעת המלך עבדאללה. עבדאללה ראה לו בשעה זו הזדמנות לספח את החלק הערבי של ארץ-ישראל לתחומי ירדן ובכך לחזק את ממלכתו ולהקנות לה יכולת עמידה רבה יותר. כמו כן שאף המלך הירדני לכלול את ירושלים בתחומי ארצו המורחבת.⁴ לכן ביקש עבדאללה לשנות את תוכניתם של מפקדי

3. מאחורי הפרגוד (תרגם ש' שגב [סבאג]), תל-אביב 1954, עמ' 123, 148-150; בעיני אויב (תרגם ש' סבאג) תל-אביב 1954, עמ' 82, 89-90. וראה גם עדותו של גמאל עבד אל-נאצר המובאת אצל א' אילון, חטיבת 'נבעתי' מול הפולש המצרי, תל-אביב 1963, עמ' 97, 105.

4. 'A Note on the Effect of the Palestine Situation on the Future of Trans-Jordan', December 1947, PRO, FO 816/112

הצבאות הערביים, ובמקומה גיבש תוכנית ששמה את הדגש בפעילותו של צבא ירדן במרכז ארץ-ישראל הערבית. עם זאת, תוכניתו של עבדאללה לא חייבה שינוי מהותי בדגשי התוכנית שגיבשה המפקדה הערבית הכללית בעבור הכוחות המצריים.⁵

השלב המכריע בהחלטה על הפלישה היה מפגש שהתקיים ב-30 באפריל בזרקא שבירדן בהשתתפות המדינאים ומפקדי הצבא הערבים. במפגש זה הוחלט כי לנוכח כשלונם של הכוחות הערביים המקומיים בארץ-ישראל ולנוכח הסערה הגדולה שחוללה דעת הקהל במדינות הערביות יתערבו הצבאות הערביים בנעשה בארץ-ישראל. ואולם, הנציג הירדני במפגש, אבו אל-הודא, סירב להעמיד את הצבא הירדני תחת פיקוד המפקדה הערבית, שבראשה עמד איש צבא עיראקי. למעשה, בשעה זו כבר גיבש המלך הירדני את כוונותיו בכל הנוגע לשאלת ארץ-ישראל. במרס 1948, עם תום הדיונים שהתנהלו בין ממשלת ירדן לממשלת בריטניה בעניין שינויים מסוימים בחוזה הירדני-בריטי, עדכן ראש ממשלת ירדן, תופיק עבד אל-הודא, את שר החוץ הבריטי בדבר כוונתה של ירדן להשתלט על חלקה של ארץ-ישראל שיועד למדינה הפלסטינית. אבו אל-הודא הבהיר שאין כוונת הלגיון להשתלט על כל שטחה של המדינה הערבית המיועדת אלא רק על הגדה המערבית. עוד הבטיח אבו אל-הודא שהלגיון לא יפלוש למדינה היהודית. על רקע זה ברור היה שהמדיינים לא יצליחו להגיע להסכמה, ועל כן הוחלט שכל מדינה תפעל בנפרד בגזרה שהוקצתה לה מראש.⁶ הנהיג כן פעול הצבאות הערביים בנפרד, כשכל אחד מהם פועל במסגרת היעדים של ממשלתו במקום לפעול בהתאם להמלצתה של הוועדה הצבאית ולכונן פיקוד אחד לכוחות הערביים. בעת הפלישה לא היו כוחות הצבא הערביים מתואמים, והכוחות הסדירים לא פעלו מתוקף תוכנית אחת מחייבת ולא היו כפופים לפיקוד אחד.

למרות כל הדברים האלה נשענה תוכנית המסע המצרי על תוכניתו של מי שנתמנה מטעם הליגה הערבית לעמוד בראש הכוחות הערביים - הגנרל העיראקי איסמעאיל צפונת. כאמור, על-פי התוכנית שגיבשה הוועדה הצבאית של הליגה הערבית אמור היה מפקדו של חיל המשלוח המצרי, הגנרל אחמד עלי אל-מואווי, להגיע לאזור יבנה. ואולם, תחת זאת החליט אל-מואווי לעצור בנקודה דרומית יותר, במג'דל. נראה כי העריך שהתנועה לעבר יבנה תותיר את אגפו של הטור המצרי חשוף להתקפותיהם של הכוחות היהודיים ותעמיד אותו בסכנת ניתוק - זאת לאור העובדה שהכוח המצרי נע על ציר אחד, כשהוא מותח במידה רבה את קו התנועה והאספקה שלו. גם כך הוטרד המפקד המצרי מנוכחותם של יישובים יהודיים הסמוכים לציר התנועה שלו, ומתוך דאגה לקו האספקה שלו תקף את הנקודות היהודיות הסמוכות לכביש. הצלחותיו היו חלקיות בלבד. הצלחה אחת בולטת רשם לעצמו אל-מואווי

5. א' סלע, 'שאלת ארץ-ישראל במערכת הבין-ערבית: מהקמת הליגה הערבית עד פלישת צבאות ערב לארץ-ישראל, 1948-1945', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, ירושלים 1986, עמ' 591-593; י' גלבר, 'פלישת צבאות ערב ב-15 במאי 1948', עיונים בתקומת ישראל, 3 (1983), עמ' 45-46; ג' וד' קמחי, משני עברי הגבעה, תליאביב 1961, עמ' 149.

6. J. B. Glubb, *Soldier with the Arabs*, London 1957, pp. 62-64; י' גלבר (לעיל, הערה 5), עמ' 38-37.

עם כיבושה של יד-מרדכי ב-24 במאי, לאחר חמישה ימי לחימה קשים. מיד-מרדכי המשיך המפקד המצרי למג'דל. מכאן ביקש לייצב קו הגנה על ציר מג'דל-חברון, ולשם כך הכין תוכניות לכיבוש יישובים יהודיים השוכנים לאורך ציר זה, כמו גברעם, שנועד להיכבש ב-29 במאי. דיווחים ברוח זו העבירו קציני קישור מצרים לעמיתיהם הירדנים. ואולם, משהציע מפקד צבא ירדן, ג'ון בגוט גלאב, למפקד המצרי לנסות ולהתקדם עוד צפונה, סירב זה האחרון מחשש מפני היתקלות בכוחות ישראלים.⁷

עצירתו של הטור המצרי עוררה עליו ביקורת קשה מצד ממשלת ירדן, שראתה בסירובם של המצרים להמשיך צפונה הפקרה של הירדנים והשאתם לבדם בשדה הקרב מול ישראל.⁸ תחושה זו גברה עוד יותר לאחר שב-25 במאי תקפו כוחות צה"ל את לטרון (מבצע 'בן-נון א'). ההתקפה, אף שנכשלה, העמידה במצב קשה את כוחות הלגיון שהיו במקום, וממשלת ירדן פנתה לממשלת מצרים בבקשת סיוע. בעקבות פנייה זו נצטווה אל-מואווי לקדם את כוחותיו צפונה כדי להקל את הלחץ מעל הכוחות הירדניים בלטרון. וכך, ב-28 במאי, בניגוד לרצונו, המשיך המפקד המצרי לנוע צפונה לעבר אזור אשדוד-יבנה. הכוח המצרי, שהיה מורכב (כנראה) משלושה גדודי חי"ר ומגדוד ארטילריה אחד, נערך בעמדות מול הריסותיו של גשר שהפציצו כוחות צה"ל ימים ספורים קודם לכן, על אם הדרך המובילה אל לבה של מדינת ישראל.⁹

אל מול הכוחות המצריים

מן התיאור הקצר מאוד של המהלך המצרי נעדרו עד כה כוחות צה"ל. הם נעדרו גם משדה הקרב. למעשה, בשני השבועות של התקדמותם צפונה לא נתקלו הכוחות המצריים בכוחות התנגדות ישראליים או במערך בלימה העומד מולם. אף שזה חודשים ארוכים ניהלה ההנהגה היהודית את פעילותה המדינית והצבאית על סמך ההנחה שצבאות ערביים יפעלו למניעת הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל, למעשה לא היה בידיה ובידי מפקדי הצבא היהודי אלא מידע מועט בלבד על כוונות הערבים ועל תוכניותיהם הצבאיות.

7. Alec Kirkbride, Amman to Secretary of State, London, 23.5.48, PRO, FO 816/121. וראה עדות קצין תותחנים מצרי אצל א' אילון, *הטיבת 'גבעתי' מול הפולש המצרי*, עמ' 105.
8. Kirkbride, Amman to Secretary of State, 24.5.48, PRO, FO 816/121.
9. אג"ם/מודיעין: 'הצבא המצרי בארץ ישראל', 26.7.48, את"ה 105/138; א' אילון, *הטיבת 'גבעתי' מול הפולש המצרי*, עמ' 97-98. וראה גם עדות קצין תותחנים מצרי, שם, עמ' 105; *בעיני אויב*, עמ' 89-90; מאהורי הפרגוד, עמ' 157; G. A. Nasser, 'Memoires of the First Palestine War', Journal of Palestine Studies, 2,2 (1973), p. 14. קצין ארטילריה מצרי דיווח שהכוח העולה צפונה הצטווה לתפוס עמדות מצפון לאשדוד. ראה: דוח לויטננט-קולונל מצרי אל מפקדת חיל התותחנים: 'סיכום פעולת בריגדת התותחנים הראשונה בקרבות בארץ-ישראל מ-15 במאי עד 11 ביוני', את"ה 105/138. בן-גוריון חשד שההתקדמות המצרית נועדה להסיט כוחות ישראלים מחזית ירושלים ולהקל על הלגיון הירדני במאמציו לכבוש את העיר. ראה: פרטיכל ישיבת הממשלה הזמנית, 30.5.48, א"מ.

מי בלם את המצרים במלחמת 1948?

האחריות על החזית הדרומית היתה נתונה בידי חטיבת הנגב של הפלמ"ח ובידי חטיבת גבעתי. חטיבת הנגב היתה אחראית להגנת היישובים היהודיים שמדרום לקו מג'דל-פאלוג'ה, ואילו חטיבת גבעתי היתה אחראית למרחב שמצפון לקו זה. מרבית היישובים שבתחום אחריותה של חטיבת גבעתי היו יישובים עירוניים או כפריים, ואילו מרבית יישובי הנגב היו קיבוצים.

חטיבת הנגב, שהיתה צפויה להיות הראשונה להיתקל בכוחות המצריים הפולשים, לא היתה ערוכה לקדם את פניהם. החטיבה הוקמה במרס 1948, בעקבות החרפת התקפותיהם של תושבי הנגב הערבים נגד שכניהם היהודים. יישובי הנגב - כשלושים במספר - היו פזורים על-פני מרחבים גדולים והיו חייבים לבסס את הגנתם על מקורות עצמיים עד הגעתה של תגבורת. כדי לחזק את יכולת ההגנה של היישובים הושקעו מאמצים אזוריים וצבאיים מקיפים בביצורם ובתגבורת אמצעי הביטחון בהם. מטעם האזרחים הוקמה 'ועדת הנגב', שתפקידה היה לדאוג 'לאדמה, התיישבות וביטחון'¹⁰, ואילו הצבא הקים ביצורים ושלח חיילים מחטיבת הנגב לתגבר את היישובים.¹¹ משימות אלה שהוטלו על החטיבה גרמו לכך שרבים מ-800 חייליה, שהיו מאורגנים במצב חסרה בשני גדודים - 2 ו-8, היו פזורים בנקודות שונות במרחבי הנגב, ופיקוד החטיבה לא היה מסוגל להפעיל במרוכז את כל כוח האדם שעמד לרשותו.

למצבת החטיבה אמורים היו להתוסף עוד שני גדודים. הגדוד השלישי, גדוד 7, הוקם במרוצת אפריל, אך רשמית הוכרז על הקמתו רק ב-14 במאי. חיילי הגדוד היו עולים חדשים שזה מקרוב הגיעו מקפריסין ומיד נלקחו אל מחנות האימונים של הפלמ"ח. הגדוד נוצר אם כן תוך כדי לחימה - עובדה שהשפיעה על כושר הלחימה של חייליו ועוד יותר מכך על יכולתה של חטיבת הנגב לעמוד מול הכוחות המצריים שפלשו לתחומה. הגדוד הרביעי (גדוד 9) הוקם בעיצומה של הפלישה המצרית, ותרומתו למאמץ המלחמתי בשלב זה היתה שולית.

מצבה של חטיבת גבעתי, הצפונית יותר, היה טוב יותר. ערב הפלישה שירתו בה יותר מ-3000 לוחמים, אך גם כוחותיה לא היו ערוכים להתייצב אל מול הטור המצרי העולה צפונה, שכן היו מעורבים בפעילויות שונות שלא אפשרו לפיקוד החטיבה להיערך ישירות לקידום פני הכוח. ציודם האישי של חיילי שתי החטיבות לקה בחסר, כלי נשק חולקו במשורה ורק מקצת החיילים היו בעלי נשק אישי. רק בסוף חודש מאי ניתן היה לחמש כל חייל ברובה או במקלע, לאחר שמחודש מרס החלו להגיע ארצה משלוחי נשק קל ותחמושת מצ'כוסלובקיה.¹² לכוחות הישראליים בדרום לא היה ידוע דבר על תוכניות הצבא המצרי. דיווחים על הפלישה המצרית הגיעו לידי אנשי חטיבת הנגב מכוחות בקו החזית שזיהו את תנועותיהם של

10. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה (עורכים: ג' ריבלין וא' אורן), א, תל-אביב 1982, עמ' 60 (20.12.47).

11. ז' גלעד (עורך), ספר הפלמ"ח, ב, תל-אביב 1957, עמ' 844-845.

12. מברק מטה הפלמ"ח אל מטכ"ל/אג"מ, 14.5.48, א"צ 661/69/36; ע' אילן, אמברגו, תל-אביב 1995, עמ' 172-173; ספר הפלמ"ח, ב, עמ' 824, 828-829, 848-850; י' גלבר, גרעין לצבא סדיר, ירושלים 1986, עמ' 236-235; מ' גבעתי, בדרך המדבר והאש, תל-אביב 1994, עמ' 67; י' מרקוביץ, גחלת לוחשת, תל-אביב 1995, עמ' 138-139.

המצרים באזור רפית. שום מידע כזה לא הגיע לכוחות שבשטח מגורם כלשהו במטה הכללי.¹³ הפלישה אמנם היתה צפויה, אך המטכ"ל לא הכין קו הגנה לבלימת הכוחות המצריים הפולשים. בניסוח בוטה שלאחר הזמן הצהיר מי שהיה סגן הרמטכ"ל בשעת הפלישה, אלוף צבי איילון: 'אני אומר: לא היו תכניות. החלטנו שאם תהיה פלישה אז נראה מה היא תהיה ונפעל בהתאם להתפתחויות'.¹⁴ חטיבות הדרום - חטיבת גבעתי וחטיבת הנגב - היו עסוקות בשעת הפלישה בביצועה של תוכנית ד'. תוכנית זו, שנוסח ראשון שלה הוצא בחודש מרס, ובמאי הוצא לה תיקון, לא היתה תוכנית בלימה. היא קבעה אסטרטגיית פעולה שעיקריה היו שניים: האחד - ייצובו וביצורו של קו רצוף של יישובים המצויים בשליטה יהודית בשטחי המדינה היהודית כפי שהוגדרה בהחלטת החלוקה ובסמוך לגבולותיה, והשני - הטרדתם של הכוחות המצריים הנעים צפונה והפרעה לתנועתם. בהתאם לאסטרטגיה זו אמור היה הצבא לפעול בשלוש דרכים: לטהר מנוכחות ערבית את המרחב שבאזור גבולות המדינה היהודית כפי שהוגדרו בהחלטת החלוקה, לבצר את ההתיישבות היהודית הסמוכה לציר התקדמותם של המצרים, ולנהל פשיטות הטרדה על הטור המצרי המתקדם.¹⁵

שתי החטיבות החלו לפעול ליישום חלקה הראשון של תוכנית ד' בתחילת מאי - חטיבת גבעתי החלה את פעולותיה ב־6 במאי, וחטיבת הנגב - ב־10 בו. שתיהן ביקשו 'להבטיח את המרחב הקיים' באמצעות השתלטות על היישובים הערביים שבלבו ו'יצירת רציפות טריטוריאלית עם הצפון המיושב'. מטרות אלה הן שקבעו את אופי פעילותן של החטיבות, כל אחת במרחבה. חטיבת הנגב ביקשה ליצור רצף טריטוריאלי מנירעם ועד לכביש מג'דל-בית-גוברין, ואילו חטיבת גבעתי פעלה במטרה להשתלט על 'מושבות יהודה, דרום יהודה וצפון הנגב' עד כביש מג'דל-בית-גוברין. עם סיומו של מהלך זה ביקשו שתי החטיבות לשתף פעולה בכיבוש באר-שבע.¹⁶

במסגרת תוכנית ד' יצאה חטיבת גבעתי למבצע 'ברק', שנועד לבסס את השליטה היהודית במרחב שהשתרע בסמוך לשלושה ריכוזים ערביים חשובים - יבנה, אשדוד ומג'דל. כדי להקל עליה בהשגת מטרה זו סופח אליה כתגבורת הגדוד השמיני של חטיבת הנגב. הפעילות נועדה 'לשולל מן האויב בסיס חשוב בעתיד', 'לשחרר את הלחץ מעל אזור הנגב על ידי התקפת קו החזית הקדמי של האויב', ולהביא להסתלקות תושביהם הערבים של היישובים

13. מברק 'סרגיי' ל'מועצה', 14.5.48, א"צ 922/75/1175; ע' מסר, 'כשלים בהכנות לבלימת הפלישה', בתוך: **יום עיון (24.4.91): בלימת הפלישה (15 במאי-11 ביוני 1948)**, המרכז לתולדות כוח המגן ה'הגנה' על שם ישראל גלילי, רמת אפעל, יולי 1992, עמ' 28 [להלן: **יום עיון: בלימת הפלישה**].
14. אלוף (מיל') צ' איילון, 'סוגיות נוספות ברמת הפיקוד העליון', שם, עמ' 16. וראו עדותו של מפקד חטיבת גבעתי, שמעון אביון, שטען כי 'עד לפלישה, כולל אחרי הפלישה, לא זכור לי שקיבלתי הנחיה כלשהי מהמטה הכללי, כיצד לערוך את הכוחות ומהי התוכנית האופרטיבית הכוללת', שם, עמ' 20.
15. ד' טל, 'תוכנית ד': תוכנית-אב או צורך השעה?', **זמנים**, 61 (חורף 1997/8), עמ' 58-59.
16. **ספר הפלמ"ח**, ב, עמ' 849. וראה גם עדותו של נחום שריג, 'הגדוד השמיני', ארכיון יד טבנקין, 25 מ' מיכל 35 תיק 2.

המותקפים ממקומות מושבם.¹⁷ ואכן, שתי החטיבות הצליחו להשתלט על כפרים ערביים בתחומי פעילותן. גבעתי כבשה את הכפרים בְּשֵׁיט, בית דָּראס, בטאני־שרקי, מוע'ר, זְרְנוּגָה וקופֵייבָה - שכמה מהם היו בתחומי המדינה היהודית שבגבולות החלטת החלוקה וכמה מהם מחוצה לה - וחטיבת 'הנגב' כבשה את פְּאוּפָּה, חוֹלֵיקָאָת, בריר, נג'ד וסומסום. תושבי הכפרים הללו נמלטו מפני כוחות צה"ל, ואלה שלא נמלטו גורשו.¹⁸ במהלך מבצע 'ברק' גם פוצצו לוחמי גבעתי את גשר אשדוד, שנמצא על ציר התקדמות אפשרי של כוח עוין מכיוון דרום לכיוון צפון.¹⁹ ואולם, שתי החטיבות נאלצו להפסיק את פעילותן עוד לפני שהשלימו את משימותיהן בשל אילוצים דחופים יותר: ב־12 במאי נקראה חטיבת גבעתי לסייע לחטיבת הראל, שנלחמה בזירת המרכז, בדרך לירושלים, ואילו חטיבת הנגב, שהרחיבה את תחומי שליטתה בצפון הנגב והיתה בדרכה לכיבוש באר־שבוע, נאלצה לשנות את תוכניותיה כדי להגיש סיוע דחוף לכפר דרום המותקף ואחר־כך לעמוד מול הפלישה המצרית. אך בין כך ובין כך הצליחה חטיבת גבעתי להשלים את ההשתלטות על היישובים הערביים בשטח שנועד למדינה היהודית בחלקו הדרומי של הגוש המרכזי, וחטיבת הנגב הרחיבה את תחומי השליטה היהודיים במרחבה.²⁰

המשימה השנייה שהגדירה תוכנית ד' היתה ביצור ההתיישבות. תכליתה של ההתיישבות בנגב, שהחלה בשנות המנדט הבריטי בארץ־ישראל, היתה מדינית ולא צבאית, וודאי שיישובי הנגב לא נועדו מלכתחילה לשמש גורם במערך הצבאי לקראת פלישה אפשרית של צבאות ערביים לארץ־ישראל.²¹ תוכנית ד' ביקשה לנצל את המערך היישובי הקיים לצורך התמודדות עם הכוחות הפולשים. היישובים בוצרו בחומרי מיגון ותוגברו במקלטים, בנשק ובכוח אדם, במטרה להפכם לחלק ממערך רחב יותר של 'הגנה מרחבית'.²² בדיון שזים בן־גוריון ב־16 במאי הציג יצחק שדה לקצר את קווי המערכה ולפנות את היישובים היהודיים בנגב 'עד ניר עם'. יוסף אבידר ובן־גוריון התנגדו לדעתו, שכן סברו כי היישובים המבוצרים מהווים נקודת בלימה: 'גם יחידה של 40, מבוצרת, מרתקת הרבה יותר כוחות', הם טענו.²³ ואולם, בפועל לא סייעו יישובי הנגב לבלימת המצרים; להפך - למעשה הם הביאו לנטרולה של חטיבת הנגב. מבין יותר משלושים יישובים, רק חמישה או שישה היו מעורבים בלחימה

17. חטיבת גבעתי/מבצעים: 'פקודת מבצע ברק', 9.5.48, וגם - חטיבת גבעתי/מבצעים: 'פקודת מבצע - מבצע ברק שלב ב', בתוך: מערכות, 263-264 (יוני 1978), עמ' 49-50 [להלן: 'פקודת מבצע ברק']; גבעתי, בדרך המדבר והאש (לעיל, הערה 12).
18. מברק 'סרגיי' למטכ"ל/אג"ם, 14.5.48, א"צ 5922/75/117; א' אילון, חטיבת 'גבעתי' במלחמת הקוממיות, תל־אביב 1959, עמ' 46-47; ספר הפלמ"ח, ב, עמ' 849; ב' מוריס, לידתה של בעיית הפליטים, 1949-1947, תל־אביב 1991, עמ' 175-178.
19. 'פקודת מבצע ברק' (לעיל, הערה 17) עמ' 50; מברק 'גבעתי' לאג"ם/מודיעין, 14.5.48, א"צ 75/1175/922; חטיבת 'גבעתי' במלחמת הקוממיות, עמ' 81-82.
20. מוריס, לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים, עמ' 175-178.
21. א' אורן, התיישבות בשנות מאבק, ירושלים תשל"ח, עמ' 211-212.
22. תכנית ד', 10.3.48, א"צ 922/75/595.
23. ד' בן־גוריון, יומן המלחמה, ב, עמ' 430.

נגד חיל המשלוח המצרי, ובכל אחד מן המקרים הללו המצרים הם שיזמו את הקרב. היישובים עצמם לא פעלו באופן יזום להכשלת ההתקדמות המצרית, ואלה ששכנו בסמוך ל'דרך המלך', שעליה נע הטור המצרי, 'התחפרו בביצוריהם והתבוננו בטורי האויב הנעים צפונה בשיניים חרוקות ובאמונה'.²⁴

יתרה מזאת, התפיסה שהשתיתה את הגנת הדרום על ההתיישבות הנציחה מצב שהיה קיים באזור זה בתקופה שלפני מאי 1948 - מצב שבגיניו לא עמדו לרשות פיקוד חטיבת הנגב כוחות ניידים שיכלו לבלום את חיל המשלוח המצרי. כפי שכבר הוזכר לעיל, פעילותם העיקרית של כוחות החטיבה בימים שלפני מאי 1948 היתה הגנה על יישובי הנגב מפני התקפותיהם והטרדותיהם של שכניהם הערבים. כוחות של החטיבה, בדרך-כלל בהיקף של מחלקה, פוזרו בין היישובים השונים כדי לשמור על המתיישבים מפני התקפות מקומיות. פריסה זו הלמה את המבנה המרחבי של כוחות ההגנה בכל רחבי הארץ וחייבה את פיזורם של מאות מלוחמי החטיבה בין כשלושים יישובי הנגב. לרשות מפקדת החטיבה נותרו רק כמה עשרות בודדות של לוחמים ניידים שלא היו צמודים לכל נקודת יישוב.²⁵ החטיבה נותרה בפריסתה זו גם לאחר 15 במאי, ולכן לא יכלה להקצות כוחות ניידים בהיקף ניכר לבלימת הטור המצרי המתקדם. לפיכך לא נתקלו הכוחות המצריים בהתנגדות ישראלית לכל אורך ציר התקדמותם, וחדלו להתקדם רק כאשר החליט המפקד המצרי שמהלך ההתקדמות מוצה. עם זאת, ראוי לציין את דבקותם של המצרים במלחמתם נגד היישובים כבר דרום, נירים, נגבה ויד-מרדכי. הקרבות שניהלו הכוחות המצריים בוודאי הוכיחו לו שהדיווחים שהיו בידו על עוצמתם של היישובים היהודיים אכן נכונים, ונראה כי הערכתו זו התאמתה לנוכח הפגיעות הרבות שספגו הכוחות המצריים במהלך לחימתם נגד היישובים.²⁶

מרכיב הפעולה השלישי שנכלל בתוכנית ד' ושבאמצעותו ביקשה מפקדת ההגנה לשבש את התקדמותו של כוח פלישה מדרום אל תוך הארץ היה ביצוען של 'התקפות על בסיסים ודרכי תחבורה של האויב, מעבר לגבולות הארץ, במקרה של פלישה'. זאת היתה לשון הפקודה שניתנה לחטיבת הנגב, ומתוך כך הסיקה החטיבה כי משימתה היא 'להשהות את האויב והתקדמותו המהירה ככל האפשר, ולהפך את לוח הזמנים שלו'. ואולם, חטיבת הנגב התקשתה להקצות כוחות למטרה זו, שכן מרבית יחידותיה היו מרותקות ליישובי הנגב, ולפיכך דרש מפקדה מן המטכ"ל לספק לו תגבורת. ואכן, ב-17 במאי הגיע לחטיבה חלוץ של כוח פשיטה רכוב על ג'יפים, ואנשיו הצטרפו לשתי פלוגות החטיבה שפעלו נגד 'ריכוזי האויב ונגד התחבורה שלו'. יתרת הכוח, ובכללה מפקדו, ישראל כרמי, הגיעה שבוע לאחר מכן.²⁷ יש לציין כי מפקדי חטיבת הנגב לא היו מרוצים מהתגבורת שנשלחה אליהם. הם טענו כי היא

24. חטיבת הנגב במערכה, תל-אביב [1949], עמ' 50.

25. ספר הפלמ"ח, ב, עמ' 115; חטיבת הנגב במערכה, עמ' 50.

26. דיווח מודיעיני העריך את מספר האבדות המצריות בכ-250-300. ראו: 'יובב' אל 'טנא' (ע): 'סקירת המצב בנגב לקראת הפסקת האש', 17.6.48, את"ה 105/124/1. מפקד חטיבת הנגב העריך את מספר ההרוגים המצרים בהתקפות על יד-מרדכי ב'ארבע מאות חללים בקירוב'. המספר נראה מוגזם. ראו: חטיבת הנגב במערכה, עמ' 50.

מי בלם את המצרים במלחמת 1948?

אינה מצוידת דיה, כי אנשיה אינם מאומנים דיים, וכי בכל מקרה איחרו את המועד שכן הצטרפו ללחימה רק לאחר נפילת יד-מרדכי ולאחר שהטור המצרי התמקם במג'דל. עד אז פעלו אנשי שתי הפלוגות בכוחות עצמם, בנסותם לשבש את תנועת המערך המצרי ואת התקדמותו כשהם סובלים ממחסור חמור בנשק ובציוד חבלה.

החל ב-25 במאי, במסגרת מבצע 'פרעה', יצאו אנשי החטיבה עם כוח התגבורת לסדרת מתקפות נגד יעדים ערביים במרחב החטיבה ונגד כוחות הצבא המצרי. בין היעדים שהותקפו היו עמדות תותחים של המצרים בבית חנון, כפרים ערביים שתושביהם גורשו ובהם מוחרקה, ברייר וסומסום, מסילת הברזל שקישרה בין ארץ-ישראל לאל-עריש, גשר דהרייה שעל כביש באר-שבע-חברון, סוירים של המצרים, ותחבורה של הצבא המצרי שנעה על כביש רפיח-עזה. כוחות של חטיבת גבעתי פעלו אף הם באזור בתקיפת מטרות במג'דל.²⁸ דיווחים שהגיעו ממצרים סיפרו כי באזור רצועת עזה נתפסו שני חיילים ישראלים כשברשותם מבחנות עם נגיפי טיפוס ודיפטריה שאותם ביקשו להחדיר לבארות מים ברצועת עזה.²⁹

המטכ"ל לא ציפה שפעולות החבלה וההטרדה יבלמו את התקדמותו של חיל המשלוח המצרי, אך קיווה כי הן יעכבו אותה, יפריעו לכוח בפעילותו ובתוך כך יסבו לו אבדות. ואולם, פעילות ההטרדה כמעט שלא הותירה את רישומה על התקדמותם של המצרים. מרחבי הנגב על ציר מג'דל/ח'אן יונס-בית-גוברין-בית-לחם נותרו בשליטה מצרית, והטור המצרי, שהחל לנוע ממג'דל לאשדוד ב-28 במאי, גם הוא לא הופרע מתנועתו למרות הפשיטות והחבלות שניהל נגדו כוח הפשיטה של חטיבת גבעתי. ועם זאת היה בפעולות צה"ל כדי ללמד שוב ושוב את מפקדו של חיל המשלוח המצרי שקו האספקה והתנועה שלו אינו בטוח וכי הוא חשוף לפגיעות מצד הכוחות היהודיים במידה שיכולה להסב לו ולכוחותיו אי-נוחות רבה.

מקומה של הלחימה בחזית הדרומית בתוכנית המלחמה הכוללת

את העובדה שלא נוסחה פקודה ברורה לבלימת הכוחות המצריים אין לתלות באיזה תכנון מוקדם של ראשי צה"ל בעניין זה אלא בדרך שבה נכנס פיקוד הצבא, שהיה אמון על לוחמה זעירה נגד קבוצות מקומיות, למלחמה קונבנציונלית. יש לציין כי במוחו של ראש אג"ם, יגאל ידן, דווקא נטו עקרונות של תוכנית אסטרטגית הגנתית. לפי תוכניתו אמורות היו חטיבות ההגנה להיערך בעמדות המתנה נוחות ולחכות בהן עד שהמטכ"ל יזהה היכן מרכזים הערבים

27. תכנית ד', 10.3.48, א"צ 922/75/595; בן-גוריון, *יומן המלחמה*, ב, 15.7.48, עמ' 433; 'המערכה בדרום ובנגב', א"צ 922/75/370; מברק סרגיי לידן, 16.5.48, 19.5.48, א"צ 922/75/1175; **חטיבת הנגב במערכה**, עמ' עט-פ.

28. מברקי סרגיי לידן, 21.5.48, 23.5.48, 26.5.48, 29.5.48, ומברק גבעתי לידן, 25.5.48, א"צ 75/1175/922; פלמ"ח - חטיבת הנגב אל מטכ"ל, 6.7.48, א"צ 922/75/370; 'המערכה בדרום ובנגב', א"צ 370/922/75; **חטיבת הנגב במערכה**, עמ' עט-פ.

29. H. E., Cairo to Foreign Office, 26.5.48, PRO, FO 141/1246.

את מאמצי הלחימה העיקריים. אוֹיֵאז אמור היה המטכ"ל להפנות נגד מוקדים אלה את כוחות העתודה, שבבנייתם היה עסוק בימי הלחימה הראשונים. ואולם, תוכניות אלה של המטכ"ל השתבשו בשל התנגדותו של בן־גוריון לקו הפעולה שהתוו.³⁰ ראש הממשלה היה מוטרד מן האפשרות שירושלים לא תחזיק מעמד, ולכן, אף שהאיץ במטכ"ל להשלים את יעדיה של תוכנית ד', בשום לב במיוחד ל'הריסת האיים הערביים (במרחבים) היהודיים [...] המשמשים סכנה מיוחדת במקרה פלישה ועלולים לחייב לרתק כוחות', דרש להשקיע את המאמץ העיקרי במלחמה על ירושלים ובכיבוש הדרך אליה. ידין ביקש להימנע מריכוז כוח בגזרה אחת לפני שתמונת הפלישה תתבהר, אך בן־גוריון אכף את דעתו על ידין ועל המטכ"ל, ודרישתו נתמלאה.³¹ נתנאל לורך קובע כי 'חזית הדרום לא העסיקה את בן גוריון באותו הזמן',³² ואכן כך היה. בן־גוריון אמנם הרבה לדבר על חשיבותו הרבה של הנגב, אך בפועל לא העמיד את הלחימה שם בעדיפות עליונה - עובדה שהשפיעה גם על אופן פעולתן של חטיבות הדרום בגזרות שבאחריותן. כאמור, כוחות ההגנה בדרום ובנגב היו עסוקים במשימות שונות, ובהן השלמת ההשתלטות על הריכוזים הערביים שבתחומי אחריותם, סיוע לפעילות הצבאית בגזרה המרכזית ותגבור יישובים מותקפים, אך שום כוח יהודי לא התייצב לכונן קו בלימה על ציר התנועה של הכוחות המצריים. בעצם הימים שבהם התקדם הכוח המצרי ממג'דל לכיוון אשדוד היו גדודי גבעתי עסוקים בהשלמת ההשתלטות על כפרים ערביים שבתחומי גזרת החטיבה, במטרה לטהר מנוכחות ערבית את אזור גבולה של המדינה היהודית שלפי החלטת החלוקה ולהיערך שם אל מול הכוח המצרי המתקדם. פעילות זו אמנם התנהלה בזמן התקדמותו של הטור המצרי צפונה, אך יש לזכור כי מסעם של המצרים התנהל בתוך־תוכו של השטח שהוקצה למדינה הערבית.³³ המטכ"ל לא ניהל פעילות חירום לבלימת הטור הפולש, ובן־גוריון לא נזעק להחיש כוחות לבלימתו - עובדה שהשתקפה הן ביומנו והן במעשיו. ראוי לציין כי מפקד חטיבת הנגב, נחום שריג, התריע שוב ושוב על הצורך להיערך לפלישה, ועם תחילתה אף שיגר למטה הפלמ"ח מברקים שבהם שרטט תוכנית אפשרית לבלימתה. ואולם, תוכניתו חייבה הפעלת כוחות ניידים שלא עמדו לרשותו. מפקד החטיבה התלונן כי אין לו כל קשר עם חטיבת גבעתי הפרושה מצפון לגזרתו, ודרש שהמטכ"ל ישלח לאזור נציג שעמו יוכל לדון בדרכים לבלימת הכוח המצרי.³⁴ ואכן, ב־20 במאי הגיע הנציג -

30. וראו תלונתו של ידין בעניין זה בישיבת מנהלת העם, 12.5.48, גנוך המדינה, מנהלת העם, פרוטוקולים, 18 באפריל-13 במאי 1948, עמ' 62.

31. ידין בישיבת מנהלת העם, 12.5.48, שם, עמ' 64-66; ד' בן־גוריון, 'יומן המלחמה, א', 11.5.48, עמ' 4, 410-411, 5.48.11; שם 5.48.13, עמ' 413; שם, ב, 14.5.48, עמ' 427.

32. יום עיון: בלימת הפלישה, (לעיל, הערה 13), עמ' 11.

33. על הרטוריקה של בן־גוריון בעניין חשיבות הנגב ראו אצל א' אורן, 'הנגב במרי', במאבק ובמלחמת העצמאות משנת 1939 עד שנת 1949, בתוך: א' שמואלי וי' גרדוס (עורכים), ארץ הנגב, תל־אביב 1979, עמ' 392-394. בתקופה שבין 18 ל־28 במאי כבשו אנשי גבעתי את הכפרים קוביבה ורוננוגה וטיהרו אותם מיושביהם. בעקבות זאת נמלטו גם רבים מתושבי יבנה. מקצתם נלכדו במארב שהניחו להם אנשי החטיבה. ראו: חטיבת 'גבעתי' במלחמת הקוממיות, עמ' 585-598.

34. למן 16 במאי שיגר נחום שריג כמעט מדי יום מברקים למטכ"ל ולמטה הפלמ"ח והאיץ בהם לפעול לבלימת

קולונל דוד מרכוס ('מיקי סטון'). מרכוס ירד לנגב עם כוחותיו הראשונים של כוח הפשיטה שאחר-כך הרכיב את הגדוד התשיעי של חטיבת הנגב. בדוחות שהעביר למטכ"ל שררה אווירה עניינית. הוא הבריק כי 'המצב קריטי, אבל אין יסוד לבהלה', והמליץ לנהל פעילות אווירית מסיבית נגד הכוחות המצריים. בעיקר הציע להפציץ את מסילת הברזל שעליה התנהלה תנועת הרכבות מאל-עריש לארץ-ישראל ואת המרכז הלוגיסטי הגדול בעיר עצמה. עוד ביקש להעביר לחטיבת הנגב פריטי נשק שונים - בעיקר מרגמות ונשק נגד טנקים.³⁵ נראה שדיווחיו של מרכוס על הנעשה בחזית הדרום עודדו את בן-גוריון לדבוק בקו שבו בחר לנהל את המלחמה, ועל כן, חרף הדיווחים הקשים על נפילת יד-מרדכי ועל ההתקפות שספגו יישובי הנגב, קבע ראש הממשלה ב-24 במאי כי את המאמצים הצבאיים יש לרכז במשימה העיקרית, שהיא 'שחרור ירושלים וכיבוש סביבותיה', וכמו כן בניהול התקפות נגד לבנון, הירדן וסוריה. ובאשר לנגב - בן-גוריון הסתפק בקביעה כי 'עלינו להחזיק מעמד'.³⁶ על סדר העדיפויות של בן-גוריון ועל מידת החשיבות שהקנה למאבק בפלישה המצרית ניתן ללמוד גם מן העובדה שב-27 במאי נגרע גדוד 52 ממצבת הכוחות של גבעתי והועבר לחזית המרכז לשם תגבור חטיבה 7, שעמדה לצאת למבצע 'בן-נון' בניסיון נוסף לכבוש את משטרת לטרון.³⁷

כבר הזכרנו לעיל את החשיבות שהקנה בן-גוריון לכיבוש ירושלים ואת השפעתה של תפיסה זו על ניהול המלחמה. נוסף ונציין כי הלחץ הכבד שהפעיל הלגיון הירדני על ירושלים ועל הדרך אליה, הכשלונות במאבק נגדו והדיונים במועצת הביטחון של האו"ם בעניין ההפוגה - כל אלה החריפו עוד יותר את תחושת הדחיפות שהניעה עד כה את נסיונותיו של בן-גוריון לפתוח את הדרך לירושלים.³⁸ את תחושתו זו של דחיפות בעניין ירושלים ואת הנימוחות היחסית שחש לנוכח הסכנה המצרית ביטא בן-גוריון בקבעו כי 'התכנית הכללית שהולכת ומצטיירת לנו היא [...] א. שחרור ירושלים וההשתלטות על סביבותיה. [...] ב. בדרום אפשר להחזיק מעמד. לא רק לשמור על נקודה זו או אחרת, אלא לתקוף, ולא בשביל לכבוש את עזה, אלא בשביל להטריד אותם שלא יטרידו אותנו'.³⁹

סיבה נוספת לגישה המתונה יחסית שהפגינה ההנהגה הישראלית לנוכח הפלישה המצרית היתה העובדה שהטור המצרי, בנועו צפונה, לא פלש למעשה לתחומי המדינה היהודית. תנועתו אמנם היתה מאיימת, אך למעשה נע חיל המשלוח בתחומי המדינה הערבית המיועדת.

ההתקדמות המצרית באמצעות תגבור כוחותיו ובאמצעות הפצצת הכוחות המצריים בעזרת מטוסים. כל פניותיו אלה לא נענו. ראו: מברק סרגיי אל המועצה, 16.5.48, א"צ 922/75/1175. באותו יום שלח שריג למטה הפלמ"ח שני מברקים בעניין זה. ראה: מברק סרגיי אל ידן והמועצה, 19.5.48, שם.

35. 'דו"ח מהנעשה במרחב הנגב', מס' 6, 20.8.48, א"צ 7011/49/5; מברק סטון אל המטכ"ל, 21.5.48, א"צ 922/75/1175; ד' בן-גוריון, *יומן המלחמה*, ב, 21.5.48, עמ' 444; שם, 22.5.48, עמ' 447-448; י' כרמי, *בדרך לוחמים*, תל-אביב 1960, עמ' 301.

36. ד' בן-גוריון, *יומן המלחמה*, ב, 24.5.48, עמ' 453.

37. א' איילון, *חטיבת 'גבעתי' מול הפולש המצרי*, עמ' 84-85.

38. ד' בן-גוריון, *יומן המלחמה*, ב, 30.5.48, עמ' 470-471; י' לוי (לויצה), *תשעה קבין*, תל-אביב 1986, עמ' 284-239.

תוכנית ד' התבססה על עקרון קיומה של החלטת החלוקה, והפעילות הצבאית שהתבצעה בהתאם לה אמורה היתה להתנהל כמעט כולה בתוך גבולות המדינה היהודית שעל־פי החלטת החלוקה ובסמוך להם. זאת ועוד, הנוכחות היהודית בנתיב התנועה של הכוחות המצריים היתה דלה ביותר. יישובי הנגב - כשלושים במספר - היו קטנים ופזורים ברחבי הנגב הצפוני. באזור זה לא היו אפוא ריכוזי אוכלוסייה כמו במרכז הארץ ואף לא כמו בצפונה, ושיקול זה השפיע על דרך פריסת הכוחות ועל אופן חלוקתם לגזרות הפלישה.⁴⁰ ראייה נוספת לפריסה היהודית הדלה בנגב היתה העובדה שהכוחות המצריים - הן אלה שנעו מעוג'ה לבאר־שבע ולחברון והן אלה שהתפצלו מן הטור העולה צפונה לאורך כביש החוף והחלו לנוע מזרחה על כביש מג'דל-פאלוג'ה - לא נתקלו במסעם בכוחות יהודיים וגם לא ביישובים יהודיים. הטור שהתקדם צפונה נתקל אמנם ביישובים יהודיים, אך מסעו התנהל כולו לאורך ציר שהיה בתחומי האזור שהוקצה למדינה הערבית בהחלטת החלוקה.⁴¹

גורם נוסף שבוודאי השפיע על תחושת חוסר הדחיפות היה הערכתו הראשונית של פיקוד ההגנה שקבעה כי יכולתם המבצעית של המצרים מועטת. 'לחימתם [של המצרים] גרועה', סיכם מפקד חטיבת הנגב את התרשמותו מיום הלחימה השני, ואילו מפקד חטיבת גבעתי, שמעון אביון, הודה בדיעבד כי 'התרשמנו שלפנינו כוח נטול יכולת ממשית'. רושם זה ניזון מן הכשלונות שנחלו המצרים בנסותם לכבוש את כפר דרום ואת נירים, והתחזק עוד יותר בעקבות קבלת הערכות מודיעין שקבעו כי רמתם של החייל המצרי ושל הקצין המצרי נמוכה וכי כושרו המבצעי של הצבא המצרי לקוי והוא אינו מסוגל לנהל מערכה ממושכת.⁴² ההערכה בדבר כושרו הלקוי של הצבא המצרי אף הביאה את מפקד חטיבת הנגב, נחום שריג, לטעון באוזני בן־גוריון כי 'אינו חושש ביותר לטור זה. אם יינתן לו נשק [מסייע] יוכל לעמוד בפניו'. באווירה זו אף תהה בן־גוריון שמא תוכל חטיבת הנגב להתפנות למשימת כיבוש באר־שבע לפני שההפוגה תיכנס לתוקפה.⁴³ יש לציין כי את תחושתו בקשר לחולשת החיילים המצרים חלק בן־גוריון עם חבריו לממשלה. ואולם, ביסוס של ממש לגישתו הנינוחה יחסית בכל הנוגע לחזית הדרום מצא בן־גוריון בדיווחים שקיבל ממקורות בריטיים, ולפיהם ביקשו המצרים להשיג שתי מטרות: האחת - למשוך את כוחות צה"ל דרומה (ידיעה שממנה הסיק כי הצבא המצרי אינו מתכוון לאיים על לב הארץ), והשנייה - לסייע ללגיון הירדני לכבוש את ירושלים באמצעות תנועה מחברון. בן־גוריון קבע אפוא את דפוסי הפעולה של צה"ל על יסוד ההנחה שהצבא המצרי אינו מאיים על עצם קיומה של מדינת ישראל, ושפעילותו מכוונת לסייע ללגיון הירדני בכיבוש ירושלים.⁴⁴

39. פרטיכל ישיבת הממשלה הזמנית, 26.5.48, א"מ.

40. פרוטוקול ישיבת שר הביטחון-מפקדי צה"ל, 18.6.48, א"צ 121/50/172.

41. ד' טל (לעיל, הערה 15), עמ' 58.

42. מברק סרגיי לידין, 16.5.48, א"צ, 922/75/1175; יום עיון: בלימת הפלישה, עמ' 21; המדור למחקר: 'הצבאות הערביים', 25.6.48, את"ה 105/139; אג"ם/מודיעין, 'הצבא המצרי בארץ ישראל', 26.7.48, את"ה 105/138.

43. ד' בן־גוריון, יומן המלחמה, ב, 30.5.48, עמ' 471.

44. פרטיכלים של ישיבות הממשלה הזמנית מ-19.5.48 ומ-23.5.48, א"מ.

המצרים בפאתי אשדוד

הידיעות על התקדמותם של המצרים צפונה הגיעו למטה גבעתי ב־29 במאי מקיבוץ ניצנים, השוכן בין מג'דל לאשדוד. התצפיתנים שעקבו אחר התקדמות הטור המצרי דיווחו על כאלף כלי רכב מצריים הנעים צפונה - דיווח שהיה מוגזם לחלוטין, אך הוא שהביא את המטכ"ל להורות לחיל האוויר לתקוף את הטור המצרי. ארבעה מטוסי מסרשמידט שאך זה הגיעו מצ'כוסלובקיה ושהרכבתם אך הושלמה נשלחו להפציץ את הטור המצרי, שבאותה שעה כבר השלים את מסעו ונערך בעמדות הגנה לפני הגשר המופצץ.⁴⁵ תועלתה של הגיחה היתה מועטת: הפגיעות בכלי הרכב המצריים היו ספורות, שניים מן המטוסים התוקפים נפגעו וטייס אחד נהרג.⁴⁶

בעוד המטוסים תוקפים נערכה חטיבת גבעתי לאפשרות שהמצרים ינסו לקדם את כוחותיהם, ובלילה שבין 29 ל־30 במאי הקימו גדודי החטיבה מאחזים בנקודות שונות על מסלול ההתקדמות האפשרי שלהם. ארבעה גדודים של החטיבה - 51, 52, 54 ו־55 - נערכו מול הכוח המצרי בטבעת סגורה על צירי התקדמות אפשריים שלו מזרחה או צפונה לתחומי המדינה היהודית. שתי פלוגות נצטוו לפשוט על הכוח המצרי החונה.⁴⁷ בעוד הכוחות נערכים מסביב לריכוז המצרי, החלה הפגזת הארטילריה, שהוחשה למקום בפקודת המטכ"ל כדי לסייע לחטיבה ונפרסה אף היא באזור. המצרים הגיבו בירי נגדי לעבר יישובים בסביבה ובהם ניצנים, באר־טוביה, בצרון וגן יבנה. להפגזות היתה השפעה פסיכולוגית קשה על תושבי המקומות הללו. אלה האחרונים החלו לנוס מיישוביהם עם תחילת התקדמותו של הטור המצרי צפונה, וההפגזה המצרית הקשה הגבירה עוד יותר את מגמת הבריחה. הדברים הגיעו לידי כך שמפקד חטיבת גבעתי חש צורך להוציא צו מפורש האוסר על הסתלקותם של כל הגברים מאזור הקרבות, ומפקדת החטיבה החליטה לנקוט אמצעי ענישה נגד הבורחים, כגון חחרמת רכושם.⁴⁸ ההפגזות הכבדות, החשש מפני פריצתם של הכוחות המצריים קדימה, היעדר מידע אמיתי על המתרחש במחנה המצרי והרצון לרומם את המורל הירוד של אנשי החטיבה הביאו את מפקדת החטיבה להורות לגדודי החטיבה לצאת לפשיטה על הריכוז המצרי בלילה שבין 30 ל־31 במאי ולבצע פעולות חבלה בקרבו. המשימות חולקו בין שלושה מן הגדודים שנערכו מסביב לכוח המצרי: 53, 54 ו־51. לפלוגות שנשלחו לבצע את המשימה לא היה שום מידע באשר לאופן היערכותו של הכוח המצרי ובאשר למידת יכולתו להתגונן. במהלך ההתקפה הסתבר כי אף שעד כה גילו הכוחות המצריים חולשה מסוימת בניהול קרב התקפה, הרי בכל הנוגע ליכולתם לנהל קרב הגנה היה המצב שונה במידה ניכרת. לכוחות הישראליים התוקפים

45. ד' בן־גוריון, יומן המלחמה, ב, 29.5.48, עמ' 467-468; א' אילון, חטיבת 'גבעתי' מול הפולש המצרי, עמ' 100-102.

46. אילון, שם, עמ' 102.

47. שם, עמ' 102-103.

48. מברק גבעתי אל אדמוני, 25.5.48, א"צ 922/75/1175; א' אילון, חטיבת 'גבעתי' מול הפולש המצרי, עמ' 103.

התחזור כי הם אינם מסוגלים להבקיע את המערך ההגנתי שהעמיד המפקד המצרי וכי התקפותיהם מתנפצות עליו. מצב דברים זה יישנה גם בשלב שבו ייטול צה"ל את היוזמה, בסתיו-חורף תש"ח.

ואכן, המערך המצרי היה מבוצר היטב וסיכל את נסיונותיהן של הפלוגות השונות להבקיע את שורות המצרים. הכוחות נתגלו בדרכם ונתקלו באש יעילה מכיוונים שונים ואף באש מרגמות. 'כל פגיעה באחת מגזרות האויב מפעילה מערכת של אש, המונחת בקווים קבועים ולמטרות מטרות מראש'. הפעולה היתה אפוא כישלון מבצעי, אם כי לוותה בהישג מודיעיני מסוים (אף שלא מתוכנן), שכן ההתקפות הכושלות על המערך המצרי חשפו אותו במידה מסוימת, וחילים מן הכוח הפושט שבו אף הם עם מידע שליטו במקום.⁴⁹

הנהיגי, המפקד המצרי נעצר מול גשר 'עד הלום' לא בעקבות הפעילות הישראלית נגדו אלא בשל הגיונו הצבאי. כאשר נעצר הכוח המצרי מול הגשר ההרוס שליד אשדוד לא עמדו מולו כוחות שהיה בהם כדי למנוע אותו מלהמשיך בהתקדמותו. מפקדת חטיבת גבעתי הסתפקה בהעברת דיווחים למטכ"ל על התקדמותו של הכוח ועל עצירתו, ולא הציבה כוחות לשם בלימתו. ספק אם היה בו, בגשר שהרסו כוחות גבעתי שבועיים קודם לכן, כדי לבלום את המשך התקדמותו של הכוח המצרי לו היה המפקד המצרי מעוניין בכך. אנשי גבעתי עצמם העידו כי לא היה לאל ידם לעכב את התקדמותו של הצבא המצרי אלא למשך יום אחד.⁵⁰ נראה שהמצרים עצרו בשל שיקולים אסטרטגיים שהיו קשורים בתכנון מהלכיהם הבאים. החשש מפני פגיעה בציר האספקה שלו, העובדה שמלכתחילה אמור היה להגיע רק עד יבנה, והמידע שלפיו עמד לרשות הצבא היהודי 'מספר מטוסים ניכר', הביאו להחלטתו זו של המפקד המצרי. מכל מקום, בסופו של דבר הסתיים המסע המצרי בסמוך ליבנה, במקום שבו אמור היה להסתיים מלכתחילה, באזור שעדיין היה מחוץ לתחומי המדינה היהודית כפי שהוגדרה בהחלטת 29 בנובמבר 1947.⁵¹

הסערה הראשונית שהתעוררה למשמע הידיעות על התקדמותו של הטור המצרי שככה מעט משהגיע למטכ"ל מידע בדוק יותר על ממדי הכוח ועל הרכבו. התברר שהכוח המצרי מונה 200 כלי רכב לא משוריינים וכי לעת עתה הוא 'רובץ'. דברים ברוח זו מסר לבן-גוריון נציג המטכ"ל בדרום, מונדק פסטרנק (משה בר-תקוה). במקביל המליץ פסטרנק להדק את תחום השליטה הישראלי מסביב לכוחות המצריים ולכבוש את יבנה הערבית.⁵² ואכן, פקודה ברוח זו הועברה לגדוד אנשי האצ"ל של חטיבת גבעתי, אך יש להדגיש כי היא ניתנה בשעה

49. אילון, שם, עמ' 102-109; מידע מעניין נוסף הביא עמו אחד מחיילי גבעתי שאיבד את דרכו במהלך הפעולה. הוא התהלך בין הכוחות המצריים, וחזר עם מידע רב על היערכותם. ראה שם, עמ' 108.

50. גבעתי אל ידן, 29.5.48, 31.5.48, א"צ 922/75/1175; א' אילון, חטיבת 'גבעתי' במלחמת הקוממיות, עמ' 548.

51. בעיני אויב, עמ' 80, 89, 96, 99-100. קצין התותחנים המצרי כלל אינו מזכיר בדיווחו את הגשר ההרוס. ראו: דוח לויטננט-קולונל מצרי אל מפקדת חיל התותחנים, א' אילון, חטיבת 'גבעתי' מול הפולש המצרי, עמ' 105.

52. מכתב מונדיק אל ידן, 30.5.48, מובא אצל אילון, חטיבת 'גבעתי' מול הפולש המצרי, עמ' 110.

שהטור המצרי כבר השלים את מסעו, ומכל מקום, נסיון הכיבוש נכשל: הגדוד יצא לפשיטה בלא מודיעין מוקדם, מפקדיו לא הכירו את הגזרה, ובסופו של דבר לא מצא הכוח את יעדו - הכפר יבנה - ועם בוקר שב על עקבותיו בלא שמילא את משימתו.⁵³ באותה עת גברו המאמצים הבין-לאומיים להביא להפסקת אש, ופעילות מדינית זו השפיעה על הפעילות הצבאית. משהתברר שהפסקת האש קרובה הורה המטכ"ל לחטיבת גבעתי לתקוף את הכוח המצרי החונה באשדוד במטרה להשמידו. המהלך מוסבר בדרך-כלל בחששו של המטכ"ל שמא יבקש המפקד המצרי 'להמשיך ולפרוץ צפונה לעבר תל אביב, המרוחקת כ-32 ק"מ בלבד'.⁵⁴ ואולם, חשש זה לא בא לידי ביטוי בפקודת המבצע. פקודת 'פלשת', שהוצאה מטעם המטכ"ל, קבעה כי 'האויב מתרכז בשיירה צבאית בין אשדוד והגשר ההרוס שצפונה לעיר. מגמתו היא בלתי ידועה. [...] יש להניח כי כוח זה משמש כהטעיה וצריך לרתק את כוחותינו, על מנת לאפשר לכוח אחר לפעול באזור'.⁵⁵ לגמרי לא ברור מי הוא 'הכוח האחר' שממנו חשש מנסח הפקודה, אולם ברור שאיש במטכ"ל לא העריך כי כוונתו של הטור המצרי לפרוץ צפונה. נראה כי ההחלטה לתקוף את הטור המצרי ולחסלו התקבלה על סמך ההערכה שהצלחת המהלך תאפשר הפניית כוחות לזירה שבעיני בן-גוריון היתה חשובה יותר - הדרך לירושלים. הערכתם של אנשי המטכ"ל בעניין יכולתו המבצעית הדלה של הצבא המצרי גרמה להם ולבן-גוריון להאמין כי ניתן יהיה להשמיד את הכוח המצרי, והערכה זו הביאה מן הסתם לכך שחטיבת גבעתי הצטווה לצאת בהתקפת מצח נגד הכוח המצרי. בן-גוריון ציפה כי לאחר חיסולו של כוח זה, ובמידה שהפוגה לא תיכנס עדיין לתוקף, ניתן יהיה לתכנן הפעולה לשחרור ירושלים.⁵⁶

זה היה הרקע למבצע 'פלשת'. פקודת המבצע קבעה שמטרת הפעולה היא השמדת 'כוח האויב' באמצעות התקפות חזיתיות על 'השיירה במגמה להשמיד את אמצעי התובלה ואת הכוח שבה', ו'התקפה על אשדוד, המרכז הזמני של פעולת האויב, במגמה לכבשה ולהחזיק בה לפי הצורך'.⁵⁷ אולם הכוחות התוקפים לא ידעו כלל מי עומד מולם והיכן. כל מה שנאמר בפקודה בנוגע לאויב נוסח במונחים 'בלתי ידוע', 'לפי המשוער' ו'יש להניח'.⁵⁸ בדיעבד התברר כי הכוח המצרי שאותו יצאו חיילי גבעתי לתקוף היה מורכב משני גדודים - גדוד 2, שנפרס בקטע שמתחנת הרכבת של אשדוד ועד הכפר עצמו, והגדוד שהוערך כטוב שבכוחות המצריים - גדוד 9 - אשר התפרס בקטע שבין גשר אשדוד לתחנת הרכבת של אשדוד; פלוגת

53. שם, עמ' 111-112.

54. לורך, קורות מלחמת העצמאות, עמ' 327; ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, הקדמת העורך, עמ' 423; מ' בר-זוהר, בן-גוריון, ב, תל-אביב 1977, עמ' 756, 770-771.

55. מטכ"ל/אג"ם אל גבעתי [ואחרים], 1.6.48, מובא אצל א' אילון, חטיבת 'גבעתי' מול הפולש המצרי, עמ' 113; ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, 31.5.48, עמ' 473.

56. שם, 31.5.48, עמ' 472. לדיווח על 'לחימתם הגרועה' של החיילים המצרים ראו: מברק 'בולגריים': העתק תזכיר, 16.5.48, א"צ 661/69/36.

57. מטכ"ל/אג"ם, חזית דרום: תעודה: פעולת 'פלשת', 1.6.48, מובא אצל א' אילון, חטיבת 'גבעתי' מול הפולש המצרי, עמ' 112-113.

58. שם.

מק"ב (מקלע בינוני) שפרסה את אנשיה בין שני הגדודים; שתי מחלקות משוריינים ומחלקת טנקים קלים, וכן גונדת תותחי 25 ליטראות וסוללת "3.7 - שהתמקמו בין הגדודים. גדוד 9, שכלפיו כוונו הסיורים האלימים שנערכו בלילה שבין 30 ל-31 במאי, זכה לתגבור נוסף של כוחות מקלע בינוני. הכוח המצרי כולו מנה כ-2300 לוחמים.⁵⁹

מול המערך הזה התייצבו כ-1150 לוחמים ישראלים. חטיבת גבעתי תוגברה בגדוד 7 של חטיבת הנגב, שאליו הצטרפו גם פלוגות מגדוד הפשיטה של החטיבה. חיילי הגדוד היו, כאמור, עולים חדשים, שרכשו את הכשרתם המקצועית במהלך הקרבות. ההתקפה נועדה להתבצע בלילה שבין 1 ל-2 ביוני, ובמהלכה אמורים היו שני כוחות לתקוף את הכוחות המצריים בשני מוקדים נפרדים. הכוחות הישראליים החלו לנוע לעבר יעדם כמתוכנן, אך במהלך תנועתם הועברה להם פקודת ביטול, שכן נדמה היה שהמצרים נענו בחיוב לקריאתה של מועצת הביטחון והסכימו להפוגה.⁶⁰ ואולם, בתוך זמן קצר הסתבר שהרוזן פולקה ברנדוט, מתווך האו"ם, הטעה את בן-גוריון בעניין המועד שבו אמורה היתה ההפוגה להיכנס לתוקפה. בדיעבד הסתבר כי ישראל סברה שההפוגה אמורה להיכנס לתוקף בשעה שהצדדים היו אמורים רק להודיע אם הם מסכימים להפוגה.⁶¹ הטעות התבררה מאוחר יותר, אך בינתיים החלו הכוחות המצריים לנהל פעילות יזומה מדרום לאתר הלחימה הצפוי, וכוחות חי"ר ושריון מצריים תקפו שוב את נגבה - התקפה שנהדפה גם הפעם. ההנהגה הישראלית, שהוטעתה בעניין מועד ההפוגה, סברה כי מצרים אינה מכבדת את הפסקת האש, ובן-גוריון והמטכ"ל החליטו להמשיך בלחימה ולפיכך גם להוציא לפועל את ההתקפה המתוכננת נגד הכוחות המצריים באשדוד.⁶²

מבצע 'פלשת', שיצא לדרכו במוצאי 2.6.48, לא השיג את יעדו. כאמור, המצרים גילו יכולת מרשימה בניהול קרב הגנה. כך עשו בעבר, כך יעשה המערך המרכזי שלהם על ציר החוף במהלך מבצע 'חורב' בדצמבר 1948, וכך אירע גם כעת. הכוחות המצריים בלמו את ההתקפה הישראלית, הדפו את הכוחות המסתערים ואף זינבו בחלקם. כמעט 50 מחיילי הכוח שהשתתף במבצע נהרגו או הוכרזו נעדרים, וכמספר הזה גם נפצעו.⁶³ מרחק השנים הִצַר שמעון אבידן, מפקד חטיבת גבעתי, על ביצוע ההתקפה. הוא קבע כי יצא לפעולה זו 'לפי פקודה מגבוה, בניגוד מוחלט להערכות המצב שנתגבשו אצלנו במטה החטיבה. לאחר הערכת כוחות של האויב מזה, והכוחות והאמצעים שלנו מזה, היינו משוכנעים שאין לנו כל סיכוי לגבור על המצרים במתקפה ישירה ולאור היום, מאחר שהעדיפות שלהם בכוח האש ובכוח

59. אילון, שם, עמ' 118-121.

60. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, 2.6.48, עמ' 477; א' אילון, חטיבת 'גבעתי' מול הפולש המצרי, עמ' 116; ספר הפלמ"ח, ב, עמ' 862.

61. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, 2.6.48, עמ' 481; A. Ilan, *Bernadotte in Palestine, 1948*, Oxford; 1989, p. 88.

62. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, 2.6.48, עמ' 478, 481.

63. חללים, א"צ 922/1975/1189; א' אילון, חטיבת 'גבעתי' מול הפולש המצרי, עמ' 119-142; ספר הפלמ"ח, ב, עמ' 862-863.

אדם היתה מכרעת'. נסיונותיו של אבידן 'להבהיר זאת לפיקוד העליון' נכשלו, 'למרבה הצער'.⁶⁴

אכן, התייעוד הקיים מלמד שבמטכ"ל שררה תחושה הפוכה בכל הנוגע לאפשרות להכות את הטור המצרי. ואולם, כשלו הפעולה היה נעוץ בעיקר בדרך שבה תוכנן הקרב עצמו. כפי שהראה מחבר ספר גבעתי, הבעיה העיקרית היתה שמתכנני הקרב לא התעמתו עם העובדה שכוח המגן נהנה מיתרון על פני הכוח התוקף, והתעלמו מנחיתותו המספרית הכוללת של הכוח התוקף בהשוואה לכוח המצרי. תוכנית הקרב לא הביאה בחשבון את העובדה שהמערך המצרי, למרות צפיפותו, היה פרוש על פני גזרה ארוכה יחסית, ועובדה זו לא נוצלה במהלך הקרב. במקום לרכז את המאמץ בנקודה אחת ודרכה לנסות ולפצח את המערך המצרי, או לחלופין - לנתק אותו מעורפו באמצעות התקפת גדוד 2 הדרומי, פוצל הכוח הישראלי ליחידות משנה, ולכל יחידה הוקצתה גזרה שאותה אמורה היתה לפצח. בכל אחת מן הגזרות סבלו הכוחות המסתערים מנחיתות הן בכמות החיילים והן בכוח אש. הארטילריה שעמדה לרשותם היתה דלה, ולטענת מפקד חטיבת הנגב לא נעשה בה שימוש מושכל. המערך ההגנתי המצרי הצפוף, שנשען על ריכוז אש מקלעים וארטילריה, שבר את המתקפות כמעט בלי מאמץ.

זלזול ביכולת הלחימה המצרית, היעדר מודיעין ותוכנית קרב לקויה - כל אלה הכשילו את הניסיון להשמיד את המערך המצרי באזור אשדוד.⁶⁵ אך למרות הכישלון המבצעי הצורב משבחים מחברים ישראלים שונים את הישגיו של מבצע 'פלשת', ומציגים אותו כ'ניצחון אסטרטגי בעל חשיבות עליונה ומכרעת'.⁶⁶ קביעה זו נשענת במידה רבה על הדרך שבה תיאר בן-גוריון את מהלכי המלחמה בדרום. כאמור לעיל, בזכרונותיו טען בן-גוריון כי 'המצרים החליטו להתרכז [...] על כיבוש תל-אביב ולנוע צפונה'.⁶⁷ ואולם, לדבריו אלה לא היה בסיס - לא במידע שעמד באותה עת לרשותו בכל הנוגע לכוונות המצרים, וגם לא בכוונותיהם הלכה למעשה. אך לא רק דבריו של בן-גוריון תרמו להתגבשותה של תפיסה זו. גם איש 'האחים המוסלמים', כמאל אסמעיל אל-שריף, תרם להיווצרות הטענה הזו בקבעו כי ההתקפה הישראלית, אף שלא השיגה את מטרתה, אילצה את הכוח המצרי לוותר על 'הרדיפה אחר הכנופיות הציוניות'.⁶⁸ ואף-על-פי-כן, נראה שאין להגזים בהשפעתו של הקרב על תוכניות המלחמה המצריות. אמנם אין ספק שלו הסתבר בשלב כלשהו כי הכוחות הישראליים קורסים מול ההתקפות הערביות היה מואווי מתקדם צפונה, אך אין שום ראייה לכך שהמפקד המצרי סבר כי אפשרות כזאת היא ראלית. במישור האופרטיבי היה המהלך המצרי מוגבל ביעדיו,

64. דברי שמעון אבידן מ-1958, מובאים בתוך: ש' דגן וא' יקר, שמעון אבידן 'גבעתי', גבעת חביבה 1995, עמ' 240.

65. י' סלוצקי (עורך), ספר תולדות ההגנה, ג, ספר שני, תל-אביב תשל"ב, עמ' 1954; א' אילון, חטיבת 'גבעתי' מול הפולש המצרי, עמ' 121; ספר הפלמ"ח, ב, עמ' 863. לתיאור הקרב במלואו ראה א' אילון, חטיבת 'גבעתי' מול הפולש המצרי, עמ' 123-140.

66. שם, עמ' 142; נ' לורך, קורות מלחמת העצמאות, עמ' 331; מ' ברוזוהר, בן-גוריון, עמ' 771.

67. ד' בן-גוריון, מדינת ישראל המיוחדת, עמ' 120.

68. בעיני אויב, עמ' 85.

ומטרתו היתה ל כל ה י ו ת ר להגיע לכפר הערבי יבנה. זאת גם היתה הערכתו של מודיעין ההגנה באשר למגמת פניו של הצבא המצרי המתקדם.⁶⁹ מכל מקום, הטור המצרי עצר, כזכור, מול הריסותיו של גשר אשדוד ונערך שם לחניה - ולא משום שכוחות יהודיים בלמו אותו. כפי שנאמר לעיל, הטור הגיע למקום זה במטרה לרתק כוחות ישראלים לגזרת הדרום ולהקל את הלחץ מעל הכוחות הירדניים הלוחמים בלטרון. ואכן, מבחינה זו השיג המהלך המצרי את מטרתו: בן-גוריון ביקש לפגוע בכוחות המצריים כדי לשחרר עוד כוחות ללחימה בגזרת לטרון ולצרפם לגדוד 52 של חטיבת גבעתי, שהועבר, כזכור, לפקודת חטיבת הראל הלוחמת בגזרת ירושלים ובדרך אליה. ואולם, טור הפלישה הצליח לבלום את מתקפת הנגד שספג בתוך שהוא מרתק אליו כוחות יהודיים ומונע את תגבור זירת לטרון. בנייתו שבדיעבד היתה הצלחתם האסטרטגית של המצרים גדולה מזו של הישראלים. ואולם, ביומנו של בן-גוריון לא מפורשים הקרב ותוצאותיו בדרך שבה פירשו אותם היסטוריונים בתקופה מאוחרת יותר.⁷⁰

סיכום

אף שגם הנהגתה הבטחונית של ישראל וגם הנהגתה המדינית צפו את פלישתם של הצבאות הערביים לארץ, בכל זאת מסתבר כי הפלישה המצרית הפתיעה את הפיקוד הצבאי, לפחות באופן שבו התרחשה. פיקוד צה"ל לא הכין תוכנית בלימה סדורה, וכוחות צה"ל היו עסוקים במילוי משימות שמנעו מהם להיערך במהירות לקידום פני הכוחות הפולשים. מפקד הצבא המצרי, שהיה ראש לכול איש צבא, פעל על-פי היגיון צבאי והפעיל שיקול דעת. אלה היו הגורמים שהתוו את הדרך שבה ניהל את מסע המלחמה שלו והם שקבעו את מהלך התקדמותם של הכוחות המצריים ואת המקום שבו הסתיים מסעם. לכל העובדות הללו לא נמצא ביטוי בדרך שבה תיארו בן-גוריון ולורך את המהלך כולו. בתיאוריהם מוקנית חשיבות רבה לשיקול הדעת של המפקדים הישראלים, להיגיון שהניע את פעולותיהם ולהשפעת מעשיהם. את הצד הערבי הם מציגים כצד פסיבי, שמניעיו וההיגיון שבמעשיו מסתברים בעיקר לאור פעילותו של הצד הישראלי. אולם כתיבתה של היסטוריה אינה יכולה להתבסס על נקודת המבט של צד אחד בלבד. בדרך זו של כתיבת היסטוריה מאבדת המלחמה מאפיין מובהק שלה, והוא עובדת היותה התנגשות צבאית בין שני צדדים, שכל אחד מהם מנצל את איכויותיו ועושה כמיטב יכולתו כדי לנצח, אך בה־בעת גם שוגה. במקום זאת יש המציגים את מלחמת העצמאות כסוג מסוים של מעשה נסי, ובכך מתקשים להבין את פשרה ואת מהותה האמיתיים. חשיפתם של המסמכים העוסקים במלחמה מאפשרת להציגה במתכונתה האמיתית, ומה שחשוב יותר - היא מאפשרת לחוקר לצאת מן הסד הצר של ראיית המלחמה אך ורק מנקודת המבט הישראלית,

69. דוח טנא: 'סקירת המצב בנגב לקראת הפסקת האש', 17.6.48, את"ה 105/124/1.

70. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, 3.6.48, עמ' 482; שם, 4.6.48, עמ' 484. טענתו של אילן פפה כי הכוחות הישראליים הנחילו בראשית יוני מפלה לכוחות המצריים מופרכת. ראה: I. Pappé, *The Making of the Arab-Israeli Conflict, 1947-1951*, London 1992, p. 140

מי בלם את המצרים במלחמת 1948?

המציגה את הצד הערבי כצד סביל שכל פעילותו, הצלחותיו וכשלונותיו הוכתבו על-פי מעשיו של הצבא הישראלי. החיבור הנוכחי מלמד שגם למפקד המצרי היו שיקול דעת ורצונות עצמאיים, וכי הוא פעל בהתאם להם וכפי שנגזר מן הדרך שבה הבין את הנתונים של שדה הקרב. במקרה המתואר לעיל, אלה היו הגורמים שקבעו את נתיבו ואת אופיו של מסע המלחמה המצרי, ואילו מידת החשיבות של הפעילות הישראלית בהקשר הזה היתה קטנה בהרבה מזו שניסו להקנות לה דוד בן-גוריון ובמידה מסוימת גם נתנאל לורך.